

Кравчук В. Н. Понятие и структура конституционно-правового статуса судей в Украине.

В статье анализируется отечественное конституционное законодательство о судостроительстве и статусе судей, обобщаются основные научные подходы к пониманию категории “конституционно-правовой статус судей”, рассматриваются основные структурные элементы конституционно-правового статуса судей.

Ключевые слова: конституционно-правовой статус, конституционно-правовой статус судьи, правовой статус судьи, суд, судья.

Kravchuk V. The concept and structure of constitutional legal status of judges in Ukraine.

The article analyzes the domestic constitutional legislation on the judiciary and the status of judges, the main scientific approaches to understanding of category constitutional and legal status of judges are substantiated, structural elements of constitutional and legal status of judges are examined.

Keywords: constitutional and legal status, constitutional and legal status of judges, legal status of judges, court, judge.

Лукаш О. Л.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ФЕНОМЕН ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ В ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Феномен правового нігілізму аналізується як негативна модифікація правової культури, як зневага до закону, ігнорування соціальної (і моральної) цінності права, як явище, що підлягає викоріненню з суспільного життя народу і держави.

Ключові слова: людина, закон, право, правова культура, нігілізм, правова освіта та виховання.

Аналіз правової культури особистості виокремлює і дозволяє охарактеризувати такий тип поведінки і мислення, як правовий нігілізм. У широкому розумінні – це явище (своєрідне нашарування на тілі правової культури), яке відкидає соціальну цінність права і культивує негативне ставлення до нього. Воно є надзвичайно небезпечною для правопорядку, правової системи та правової культури загалом, оскільки такий тип правової культури особистості передбачає *антиправове* розрізнення належного чи неприпустимого виконання основоположних завдань людини в суспільному житті. Тобто *правовий нігілізм відмовляє праву в претензії на визначення належного*. Це призводить до викривлення і спотворення правової культури особистості, що відображається передусім у спотворенні основних її завдань. Це передбачає, передусім, що основне завдання правової культури особистості – *вироблення ціннісно-нормативної орієнтації особистості – спрямовується в антагонізмі до правової сфери*, а регуляція її поведінки, діяльності загалом відбувається під впливом інших регуляторів. Таким чином, правова культура особистості стає антагоністичною по відношенню до правової реальності суспільства та продукує антиправову поведінку особистості. Друге завдання правової культури особистості – *координувати і погоджувати суспільні та особисті інтереси*, мотиви і

цілі – виконується особами із схильністю до правового нігілізму через спрямовання їх дій в егоїстичне русло задоволення тільки власних інтересів всупереч загальним суспільним інтересам. Часто така поведінка є нелегальною, вона переслідується законом і засуджується суспільством.

Термін “нігілізм” походить від латинського слова “*nihil*”, що означає “ніщо”. Якщо розглядати нігілізм як явище суспільне, то можна виокремити наступні його риси: *по-перше*, різка критика і заперечення усталених норм і цінностей; *по-друге*, максималізм та безкомпромісність заперечення; *по-третє*, відсутність позитивних альтернатив тому, що заперечує і *по-четверте*, тенденція до руйнування певних культурних форм. В залежності від того, які культурні цінності він заперечує, нігілізм може бути релігійним, політичним або ж правовим.

Правовий нігілізм можна попередньо визначити як невизнання права в якості цінності для суспільства, що знаходить прояв у негативному ставленні до законів, правопорядку загалом, недовірі до права, протиставленні йому інших нормативних і ціннісних сфер соціального життя. Правовий нігілізм заперечує у крайніх своїх проявах саму необхідність та корисність права і держави для нормального існування суспільства, чим часто ставить під загрозу саме його існування.

Академік Ю. С. Шемшученко визначає це явище наступним чином: “Правовий нігілізм – напрям політико-правової думки, який відкидає соціальну цінність права і культивує негативне ставлення до нього. Належить до стійких і поширених виявів деформації правосвідомості населення [1, 5].

Російський правознавець В. А. Туманов виокремлює пасивну і активну форми правового нігілізму. Для пасивної форми прикметним є байдуже ставлення до права, недооцінка його ролі та значення в житті суспільства та окремої особистості. Активному правовому нігілізму властиве свідоме вороже ставлення до права (і держави) та прагнення замінити право іншими регулятивними механізмами (найчастіше на основі моралі чи релігії). В. А. Туманов розрізняє наступні типи правового нігілізму:

а) на теоретичному рівні суспільної свідомості він виявляє себе як ідеологічні течії та теоретичні доктрини;

б) на рівні буденної, масової свідомості існує у формі негативного ставлення, стереотипів чи пересторог стосовно права;

в) відомчий, що проявляється у діяльності чиновників, які виходять у своїй діяльності за межі закону, або приймають суперечливі закони, що спричиняє правові колізії.

Як явище культури правовий нігілізм особливо небезпечний в трансформаційних суспільствах, оскільки може спрямувати їх розвиток в хибному напрямку, тобто всупереч загально цивілізаційним тенденціям.

Побудова теоретичної моделі правової культури особистості в методологічному аспекті не може обійти проблему відносин права і моралі. Це яскраво проявляється в теоретично-правових суперечках позитивізму й моралізму. Саме мораль локальної культури може вступити в суперечність з правовою її системою і навіть правом загалом. Такі особливі соціально-культурні передумови склались в російському суспільстві і поширились згодом на українське, коли останнє стало частиною

Російської імперії.

В російській політично-правовій традиції існувала тенденція опори влади на таке соціальне явище, яким була місцева община. Такий підхід намітився ще в Московії за часів татаро-монгольського іґа – колективна відповідальність дозволяла краще збирати податки. Згодом ця традиція закріпилась і в Імперії. Слід погодитися, що основні перешкоди, які чинила община формуванню приватного інтересу і приватної власності, заважали формування індивіда як особистості, яка має права і обов'язки, володіє приватною власністю, відчуває відповідальність перед собою і суспільством за своє самостійне існування, є носієм почуття права, а відтак і правової культури. Ю. П. Битяк [2] погоджується з висновком М. Бердяєва про негативний вплив російського колективізму на правову свідомість, в якій моральні почуття витіснили правові елементи. Цей колективізм згодом знайшов свій прояв і в соціальній теорії, яка розвивалась на російському ґрунті.

Російські анархісти, зокрема М. О. Бакунін і П. О. Кропоткін, вважали право інструментом соціального примусу [3]. При цьому поняття примусу мало для них насамперед моральне навантаження. Тому переконання в антагонізмі права й моралі в анархістській інтерпретації переросло в правовий нігілізм, в повне заперечення необхідності і держави, і правопорядку. Підставою для такого погляду на право було уявлення про нього як волю правителя, матеріалізовану в позитивні (писані) закони. Для анархістів право виглядає ширмою, яка слугує меті підтримання соціальної респектабельності влади.

Але прояви правового нігілізму в російській традиції були характерні не тільки анархістам, але і представникам вищих прошарків суспільства. Лев Толстой, який прославився суворою моральною позицією, відкидав всяку можливість побачити в праві необхідність, викликану самою сутністю соціального життя. Він писав: “Право! Що ж це таке, що називається цим дивним словом? Якщо розмірковувати не по “науці”... а по загальному всім людям здоровому глузді визначати те, що в дійсності мається на увазі під словом “право”, то відповідь на це питання, буде вкрай простою і ясною: правом в дійсності називається для людей, маючих владу, дозвіл, даний ними самими, заставити людей над якими вони мають владу, робити те, що їм – владарям вигідно.

Право державне є право відбирати в людей результати їх праці, посилати їх на вбивства, звані війнами. Право громадянське є право людей на власність землі й володіння знаряддями праці, й право тих, у кого нема землі та нема знарядь праці, продавати свою працю й свої життя, вмираючи від злиднів і голоду, тим, хто володіє землею і капіталами. Кримінальне право є право одних людей засилати, заарештовувати, вішати всіх тих людей, котрих вони вважають за потрібне засилати, заарештовувати й вішати... Адже вся справа дуже проста: є гвалтівники й гвалтовані, й гвалтівники хочуть виправдати своє насильство” [цит. за 4, 366].

Достоевський вважав права особи правами еґоїстичних індивідів, які не пов'язані мораллю і тому потребують юридичних гарантій своїм відносинам. Тобто, право однозначно трактується, як щось чуже, зовнішнє і протиставляється моралі (і релігії) російської людини. Слов'янофіли називали право “зовнішньою правдою”, тобто певною заміною людської совісті наглядом держави, а для К. Н. Леонтєва воно було

“вексельною чесністю” [5]. С. Т. Аксаков вважав правові гарантії величезним злом, і прямо заявляв, що краще руйнування життя, а ніж його правова гарантія, яка руйнує мораль. Про причини виникнення правового нігілізму в російській традиції писали М. Бердяєв та Б. Кістяківський [4], але згодом ця традиція не була подолана і фактично була продовжена в новітній історії політичною доктриною більшовизму.

Більшовики вважали себе самими послідовниками марксизму, що не завадило їм прийти до влади шляхом військового перевороту і здійснити спробу перетворити відстале за всіма характеристиками суспільство на “передове – комуністичне” всупереч марксистській тезі про необхідні соціально-економічні передумови для такого переходу. Але сам К. Маркс в праці “Викриття дипломатичної історії XVIII ст.” (1856-1857) дуже критично оцінював соціально-правовий стан Росії, він писав: “Московія була вихована і виросла в жахливій та потворній школі монгольського рабства. Вона посилилась тільки завдяки тому, що стала *virtuoso* в мистецтві рабства. Навіть після свого звільнення Московія продовжувала грати свою традиційну роль раба, який став паном. Згодом Петро Великий поєднував політичне мистецтво монгольського раба з гордими прагненнями монгольського владаря, якому Чінгізхан заповів здійснити свій план завоювання світу... Так же, як вона вчинила з Золотою Ордою, Росія тепер веде справу із Заходом. Щоб стати паном над монголами, Московія мала татаризуватись. Щоб стати паном над Заходом, вона повинна цивілізуватись ... залишаючись Рабом, тобто надати росіянам той зовнішній наліт цивілізації, який підготував би їх до запозичення техніки західних народів, без зараження їх ідеями останніх” [6].

Стан радянської правової культури був нерозривно пов’язаний із політичними, етнонаціональними і соціокультурними особливостями суспільства, які сформувались історично і наочно відображені в правовій культурі. До таких особливостей Ю. П. Битяк відносить: багатівкові пласти патріархально-комунітарного, общинного менталітету, конформізм та нетерпимість, відкрито зневажливе ставлення до права при одночасній не менш очевидній повазі до “порядку”, встановленого “сильною рукою”; неприязнь до влади загалом і водночас надія на доброго справедливого царя чи вождя; постійне прагнення до “волі” при довготривалій відсутності демократичних свобод і багато інших суперечностей [2, 33].

Більшовики знищили демократичні правові інституції, і на довгі роки монополізували вплив на формування правової культури. Оскільки право визнавалось волею держави, в сфері розуміння прав і свобод людини запанував етатизм, відбулась тотальна ідеологізація правотворчості, правозастосування і правосуддя, а також юридичної науки і освіти. Комуністична ідеологія культивувала “соціалістичну правосвідомість” та “соціалістичну правову свідомість”. А оскільки правосвідомість контролювалась ідеологічно, то керівні посади в правовій системі, прокурори, судді, керівники правоохоронних органів були виключно членами КПРС, “які керувались в першу чергу партійною дисципліною і лише потім – законом” [2, 35].

Правова культура радянського періоду формувалась уніфіковано на всіх рівнях, відображалась лише офіційною пресою та ЗМІ, контролювалась державою, що впливало на правову культуру особистості протягом багатьох поколінь. Національні відмінності в правовій ідеології заперечувались, зводились до рівня фольклору, більше

того, всіляко придушувались будь-які натяки на “націоналізм” [7].

Дослідники відзначають також негативний вплив ідеологічних кампаній по “викриттю ворогів народу” та показових судових процесів над ворогами комуністичного режиму. Ці явища правового життя породжували в громадян тотальний страх перед каральною могутністю держави. Залежність органів правосуддя від виконавчої влади з часів Російської імперії аж до розпаду СРСР зробила з правосуддя інституцію каральної системи держави. Для її правової діяльності було властиво: порушення прав підсудного на захист, практика позасудових розправ (спочатку “реквізиції” майна органами ВЧК, потім “продрозверстка”, “розкуркулєння”, “ущільнення житлової площі нетрудаючих громадян” і тому подібне). Життя, не захищене правом, породжувало до останнього зневагу, нерозуміння, острах і навіть відразу.

Відома представниця радянської теорії держави і права Н. А. Бура ставила політичну форму суспільної свідомості над правовою та моральною – це справді відображало стан права і моралі в комуністичному суспільстві. Вона точно виразила офіційний погляд радянської теорії держави і права на соціальну роль моралі і права: “Право і мораль, виражаючи інтереси панівного класу, спрямовані на встановлення вигідних йому суспільних відносин” [8, 82]. І хоч радянська соціальна думка визнавала певні спільні для моралі риси, все ж ідеологічний наголос проголошував особливість та унікальність “комуністичної моралі” як моралі нового людства. Не всі представники гуманітарної науки радянського періоду розділяли такий погляд, але офіційна наука орієнтувалась на доведення особливості комуністичної моралі. “В основі комуністичної моралі лежить боротьба (виділено нами – О. Л.) за зміцнення і завершення комунізму” [там само с. 82]. І радянська влада цілком свідомо використовувала для цієї боротьби всю можливу каральну силу держави, прикриваючись “нормами соціалістичного права”.

Радянське правознавство не визнавало природних прав людини, акцентуючи увагу на детермінації характером економічного і політичного устрою, та на фактах використання ідеї прав людини в політичній боротьбі західних суспільств (тобто оголошуючи західною буржуазною ідеологією). Також формальним було і поняття свободи особистості – визнаючи більшість прав і свобод громадян (що було закріплено в конституції та законах), – комуністична система не визнавала принципів умов свободи. Насамперед не визнавався вільний вибір релігії, ідеології, політичних поглядів та інше, не визнавалось за громадянами право не працювати на державу, вільно покидати країну тощо [9].

Таким чином, особливості радянської правової культури особистості були наступними: сильна ідеологізація на основі так званого “марксизму-ленінізму”; вплив формалізму та несвободи теоретичних пошуків в юридичних науках; перехід від ворожого ставлення до права (періоду громадянської війни та утвердження більшовизму) до поблажливо-зневажливого ставлення до права з боку комуністичної партії; заперечення загальнолюдських цінностей в праві; культивування теорії про класову природу права (що релятивізувало його соціальну цінність); домінування позитивістської правової доктрини (коли право ототожнюється з наявними законами), сформованої ще А. Я. Вишинським; заперечення ідеї правової держави як

“буржуазного пережитку” та інші.

Вітчизняна історія державно-правового розвитку доводить, що жодна правова реформа демократичного спрямування не дає істотних результатів, якщо вона не охоплює часові рамки, які вимірюються трьома-чотирма поколіннями. Ще на початку ХХ століття В. Маклаков відзначав, що “на зневазі до права виховувалися цілі покоління російських людей” [2, 31]. Тому, якщо норми права, правові форми і процедури не встигають набути міцної основи в суспільстві, не походять з неї, а сприймаються як нав’язані згори (чи із-зовні), то вони можуть відкидатись суспільною свідомістю, ігноруватись і зневажатись. Перевага тоді може надаватись іншим, більш традиційним формам регуляції – моралі, релігії, патріархальним звичаям тощо. В сучасній Росії правовий нігілізм все ще залишається досить поширеним явищем культури. Невірно було б вважати, що він поширений серед нижчих чи маргінальних прошарків, під його чари підпадають і теоретики права, і філософи. Так, російський філософ права В. П. Малахов в навчальному посібнику відображає точку зору правового нігілізму: “Держава і суспільство в Росії стали протилежними одне одному, як тільки правда була замінена правом (приблизно у ХVІІ ст.). Російська культура сприймає право як форму і засіб влади, а влада сприймається як неподільне панування” [10, 368]. А теоретик права захищає в дисертаційному дослідженні ідею про те, що правовий нігілізм в російській традиції – це нібито “міф”, що нав’язано російській еліті західною соціальною та правовою думкою [6].

Із здобуттям незалежності України політичний курс на демократизацію всіх сфер життя, проведення судової, адміністративної та політичної реформи, актуалізували питання про формування більш високої правової культури, яка є однією з передумов і запорукою формування демократичної правової держави.

Деїдеологізація правової свідомості в пострадянський період застала відчуті багатьох індивідів та окремі соціальні прошарки певний “вакуум” правової ідеології. Згодом українська теорія права знайшла ідейне ядро правовій свідомості в концепції правової держави, а потім і в ідеї верховенства права. Але поширеність явища правового нігілізму все ще властива для вітчизняної культури.

Правознавець Є. Меркулов зазначає: “Сьогодні в Україні немає прав людини, які б не порушувались, а держава, замість перешкоджання такому стану справ, сама виступає джерелом цих порушень, і оскільки громадський контроль за діяльністю влади достатньо слабкий, порушення набули масового характеру” [Цит. за 11, 28]. Репресивний характер влади вітчизняна правова система пододала, вона намагається також демократизувати всі держані органи. Однак проблема слабкої залежності державної влади від громадян все ще залишається гострою. Надмірний контроль держаної влади над багатьма сферами соціального життя призводить до небажаних результатів.

В Україні більше 50% економічної діяльності, яка здійснюється, є “тіньовою”, тобто обходить законодавство податкове, цивільне, господарське та інше. Такий стан може означати, що приблизно такою ж мірою, тобто більше як на 50% юридичні знання в Україні використовуються для обслуговування саме “тіньової економіки”, в тому числі для захисту її від дії чинного законодавства. За таких умов наявним є наступний парадокс, пише О. М. Костенко: “чим більше законів приймає

законодавчий орган, тим активніше юридичне знання використовується для того, щоб нейтралізувати їх дію, або повернути на користь діячів “тіньової економіки”, псевдо-підприємців і навіть злочинців” [12, 35]. Він зазначає, що ситуацію не виправить поширена з радянських часів ілюзія, що пропаганда юридичних знань, правова освіта є вирішальним засобом правового виховання населення. Потрібне копійке реформування правової системи, щоб наблизити її до “цільового стану” правової демократичної культури. Допоки держава буде перебувати в руках чиновників, які сповідують демократичні (і правові!) цінності лише в передвиборчих обіцянках, більшість громадян сприйматимуть вплив правового нігілізму. Якщо навіть ті, хто приймає закони, систематично порушують і правові, і моральні норми суспільства, то пересічні громадяни будуть надавати перевагу традиційним цінностям, а не цінностям права. О. М. Костенко з прикрістю зазначає: “закони не працюють не тому, що їх не знають, а тому що немає необхідної правової культури громадян” [12, 37].

На нашу думку, правовий нігілізм як явище культури, і навіть інколи (в гіршому випадку) як загальна її риса, може бути подолано тільки реальними змінами в ході становлення громадянського суспільства та правової держави. Тільки верховенство права, підкорення всіх гілок влади цьому ліберально-демократичному принципу зможе відновити довіру суспільства до права, зробити його цінністю правової культури всього суспільства і правової культури особистості.

Використані джерела:

1. Правова культура // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редколегія : Ю. С. Шемшученко [відп. ред.] та ін. – К. : Видавництво “Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2003. – Т. 5: П-С. – 736 с. – С. 37.
2. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія / за ред. проф. Ю. П. Битяка. – Х. : Право, 2007. – 248 с.
3. *Кропоткин П. А.* Этика. / общ. ред. Ю. В. Гридчина. – М. : Политиздат, 1991. – 493 с.
4. *Кистяковский Б. А.* В защиту права // Кистяковский Б. А. Философия и социология права / сост., примеч. указ. В. В. Сапова. – СПб. : РХГИ, 1999. – С. 360-377.
5. *Леонтьев К.* Восток, Россия и Славянство. Философия и политическая публицистика. Духовная проза. – М. : Республика, 1996. – 799 с.
6. *Ткаченко С. В.* Рецепция Западного права в России: проблемы взаимодействия субъектов : монография / С. В. Ткаченко. – Самара : СамГУПС, 2009. – 206 с.
7. Лісовий В. С. Культура – ідеологія – політика. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 1997. – 352 с.
8. *Бура Н. А.* Функции общественного правосознания / Н. А. Бура. – К. : Наукова думка, 1986. – 88 с.
9. *Губерський Л.* та ін. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світогляд. Аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко – К. : Знання України, 2002. – 580 с.
10. *Малахов В. П.* Философия права. Идеи и предположения : учебн. пособие / В. П. Малахов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 391 с.
11. *Кузнецов В. І.* Філософія права. Історія та сучасність : навч. посібник / Володимир Кузнецов. – К. : ВД СтилоС, 2003. – 382 с.
12. Правова культура і підприємництво / В. М. Селіванов (ред.). – К.-Донецьк : Ін-т приват.права і підприємництва АПРН України, 1999. – 280 с.

Лукаш О. Л. Феномен правового нигилизма в трансформационном обществе.

Феномен правового нигилизма анализируется как негативная модификация правовой культуры, как пренебрежение к закону, игнорирование социальной (и моральной) ценности права, как явление, которое подлежит искоренению из общественной жизни народа и государства.

Ключевые слова: человек, закон, право, правовая культура, нигилизм, правовое образование и воспитание.

Lukash O. L. Phenomenon of legal nihilism in transformation society.

The Phenomenon of legal nihilism is analysed as negative modification of legal culture, as neglect to the law, ignoring of social (and moral) value of right, as the phenomenon which is subject which is subject deleting from public life of people and state.

Keywords: man, law, right, legal culture, nihilism, legal education and education.

*Обловацька Н. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

БУРЕМНИЙ ШЛЯХ АБО ФОРМУВАННЯ ЖІНОЧОЇ АДВОКАТУРИ

У статті досліджується історія формування жіночої адвокатури в Україні та зарубіжних країнах. Визначено право жінок на заняття адвокатською діяльністю в зарубіжних країнах. З'ясовано, що жінки з юридичною освітою мали право займатися адвокатською діяльністю нарівні з чоловіками.

Ключові слова: адвокатура, адвокатська діяльність, жіноча адвокатура, історія адвокатури, право жінок.

Економічні та соціальні зміни, що відбулися в усьому світі вплинули також на розвиток прав та обов'язків жінок і чоловіків. Жінки завжди намагалися підтримувати активну громадську позицію. Розуміючи важливість таких понять як сім'я, діти, матеріальні та інші цінності, вони почали вивчати право. Саме питання про жіночу адвокатуру торкається інтересів якби незначного кола осіб, але із залученням жінок до нових суспільних відносин, число бажаючих застосовувати знання з права на практиці значно зросло.

Цікавим є те, що в зарубіжних країнах по-різному розглядається допущення жінок до адвокатської діяльності.

Формування та історія жіночої адвокатури в Україні та зарубіжних країнах було і залишається предметом наукового інтересу провідних вчених: Н. Аніщук, В. Бігун, В. Вовк, К. Забродської, Є. Скрипильова, Г. Сухенка, Є. Флейшиц та інших. Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених питанню діяльності жінок-адвокатів, науковцями досі не було комплексно узагальнено зародження жіночої адвокатури загалом.

Метою дослідження є проведення історико-правового аналізу становлення та розвитку жіночої адвокатури в Україні та зарубіжних країнах і визначення змісту права жінок з юридичною освітою на заняття адвокатською діяльністю нарівні з чоловіками.